

DOI: 10.31866/2616-7948.1(15).2025.335349

УДК 303.643.3:070(=161.2)(430):821.161.2-94.09"19"

Збережена пам'ять: мемуари в пресі української еміграції міжвоєнної Німеччини

Надія КУЛЕША

канд. філол. н., с. н. с.

Львівська національна
наукова бібліотека України
імені В. Стефаникавул. Василя Стефаника, 2,
79000, Львів, Україна

nkleopolis@gmail.com

ORCID 0000-0001-9761-2713

© Кулеша Н., 2025

Мета статті — на основі дослідження контенту преси української еміграції в Німеччині міжвоєнного періоду виявити та проаналізувати мемуарні публікації, надруковані на її сторінках; актуалізувати їхнє значення для вивчення історії України, зокрема періоду Визвольних змагань; з'ясувати реакцію української преси того часу на ці матеріали. Для досягнення поставленої мети використано комплекс методів: системний, історико-джерелознавчий, контент-аналіз та описовий.

Аналіз історіографії питання засвідчує, що, попри високу джерельну цінність спогадів про визвольні змагання, мемуарні публікації в пресі української еміграції Німеччини міжвоєнного періоду не дістали належної уваги дослідників у процесі формування об'єктивної історичної картини доби.

У часописах «Українське Слово» (Берлін, 1921–1922) та «Український Прапор» (Відень, 1919–1923; Берлін, 1923–1932) встановлено й проаналізовано мемуарні публікації В. Андрієвського, І. Герасимовича, Г. Кінчила, В. Леонтовича, О. Мераса, М. Слобідського. Виявлено оперативність часопису «Українське Слово» та однойменного видавництва в оприлюдненні цих матеріалів для широкого кола читачів. Розкрито реакцію тогочасної української преси на ці публікації, зокрема часописів «Літературно-Науковий Вістник», «Свобода», «Український Вістник». З'ясовано важливість мемуарної спадщини як історичного джерела, необхідність її вивчення для правдивої реконструкції подій доби Визвольних змагань, розкриття незадокументованих фактів, аналізу міжнаціональних українсько-російських та українсько-польських взаємин, спростування ворожих маніпуляцій інформацією і встановлення історичної справедливості.

Ключові слова: спогади; рецензія; преса української еміграції; «Українське Слово»; «Український Прапор»; Німеччина; історія доби Визвольних змагань.

PRESERVED MEMORY: MEMOIRS IN THE PRESS OF UKRAINIAN EMIGRATION IN INTERWAR GERMANY

Nadiia KULESHA

PhD in Philology, Senior Research Fellow

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

Vasyl Stefanyk Str., 2, 79000, Lviv, Ukraine

nkleopolis@gmail.com

ORCID 0000-0001-9761-2713

The aim of the article is to identify and analyse memoir publications, based on the study of the content of the Ukrainian emigration press in Germany during the interwar period, printed on its pages; to emphasise their significance for the study of Ukrainian history, particularly the epoch of the Liberation Struggles; to define the response of modern Ukrainian press to these materials. To achieve the set goal, a set of research methods is applied: systemic, historical and source analysis, content analysis, descriptive.

The analysis of the historiography indicates that, in spite of the considerable source value of memoirs related to the Liberation Struggles, these publications have not received sufficient scientific attention in the process of forming an objective historical understanding at that time in the Ukrainian emigration press of interwar Germany.

Memoirs by V. Andriievskyi, I. Herasymovych, H. Kinchylo, V. Leontovych, O. Megas and M. Slobidskyi are identified and analysed in the journals "Ukrainske Slovo" (Berlin, 1921–1922) and "Ukrainskyi Prapor" (Vienna, 1919–1923; Berlin, 1923–1932). The efficiency of the journal "Ukrainske Slovo" and the publishing house of the same name in printing these materials for a wide range of readers is revealed. The article also studies the response of the broader Ukrainian press of the time to these memoirs, particularly in such journals as "Literaturno-Naukovi Vistnyk", "Svoboda" and "Ukrainskyi Vistnyk". The importance of the memoir heritage as a historical source is highlighted, along with the need for its studying in order to accurately reconstruct the events of the Liberation Struggles, uncover undocumented facts, analyse interethnic Ukrainian-Russian and Ukrainian-Polish relations, counter hostile informational manipulations, contribute to the restoration of historical justice.

Keywords: memoirs; review; Ukrainian emigration press; "Ukrainske Slovo"; "Ukrainskyi Prapor"; Germany; history of the Liberation Struggles epoch.

Актуальність проблеми

Мемуари про часи Першої світової війни і Визвольних змагань надзвичайно цінні для з'ясування реальної української історії, яка була викривлена чи й переписана в роки радянського свавілля на українських землях. Сьогоднішня російська агресія проти України спричинена багатьма факторами, і одним із найважливіших є виховання впродовж існування радянської влади поколінь, позбавлених власної пам'яті, яка формує цілісність нації, забезпечує безперервність спадкоємності, посприятиме архівом знань, оперує фактами, висновковує і застерігає від повторення помилок. Актуальною потребою є донесення до українського народу та світової громадськості правдивої історії України, розвінчування московських міфів про відсутність української державності та меншовартості всього українського, активного протистояння ворожій пропаганді, озброєного неспростовними фактами й документами. Важливою джерельною базою в цьому є мемуари учасників подій столітньої давнини, де зафіксовано перебіг тогочасних історичних подій, описано власні спостереження й рефлексії. Деякі із цих спогадів були оперативно опубліковані на сторінках преси української еміграції в Німеччині, доносячи до читацької аудиторії свідчення про історію, яка щойно відбулася.

Стан розроблення проблеми

Мемуари активно використовуються науковцями як джерело історичних досліджень, що дає змогу глибше зрозуміти події, епоху та досвід окремих людей, з'ясувати не лише факти, які не були задокументовані в архівних матеріалах, а й психологічний стан учасників подій, їхні думки й мотивації. Переважно дослідники користуються спогадами відомих діячів, виданих у книжковому форматі, а мемуарні публікації в пресі української еміграції в Німеччині з відомих причин довгий час залишалися поза полем уваги дослідників подій Першої світової війни і років Визвольних змагань. Випущені у світ видавництвом «Українське Слово» в Берліні в 1922 р. невеликими книжковими накладами спогади В. Андрієвського, І. Герасимовича, В. Леонтовича можна вважати бібліографічною рідкістю, які, крім мемуарів В. Леонтовича, ще не дочекалися сучасного перевидання. Видання творів В. Леонтовича в чотирьох томах 2005 р. спричинило розлогий відгук про «Спомини втікача» в газеті «День» (Коцюбинська, 2006). Короткий виклад про мемуарні публікації означених авторів був здійснений авторкою цієї статті (Кулеша, 2024). Що ж до спогадів Г. Кінчила (1926) та М. Слобідського (1929, 1930), опублікованих на сторінках «Українського Прапора» в Берліні на зламі 1920–1930-х рр., то їм не «пощастило» стати об'єктом дослідження українських науковців. Однак до спогадів М. Слобідського звертається в своїх працях польський історик Віктор Венглевич (Węglewicz, 2023, 2024).

Виклад основного матеріалу

Серед багатого фактологічного історичного матеріалу, зафіксованого на сторінках преси української еміграції в Німеччині, особливе місце займають спогади кількох визначних українських діячів, які вперше були опубліковані в берлінському часописі «Українське Слово», що виходив у Берліні від 21 січня 1921 до 1 квітня 1922 рр., а в його редколегії працювали авторитетні діячі З. Кузеля, Д. Дорошенко, С. Томашівський і Б. Лепкий. До співпраці в часописі були залучені визначні українські діячі, які опинилися в еміграції в Німеччині після програшу Визвольних змагань і реалізували себе не лише як талановиті пресові публіцисти-аналітики, а й блискучі мемуаристи. Особливою цінністю для тогочасної української емігрантської преси була оперативність публікації спогадів цих знаних особистостей. Так, спомины В. Андрієвського «З минулого. (Рік 1917 на Полтавщині)» друкувалися просто з-під пера автора, адже перший розділ рукопису закінчено 28 лютого, а вже 5 квітня перший уривок спогадів був надрукований у ч. 21 «Українського Слова». Останній уривок у часописі опубліковано 8 грудня 1921 р. у ч. 94.

В. Андрієвський, педагог і літератор, публіцист і журналіст, гласний Полтавської міської думи від 1917 р., докладно описав свою співпрацю на посаді Полтавського комісара народної освіти з Українською Центральною Радою та Гетьманатом у 1917–1918 рр. У час великих потрясінь він намагався реалізувати амбітну освітню програму: українізувати школи всіх рівнів та Учительського інституту; забезпечити навчальні заклади відповідними підручниками та створити українські бібліотеки; відкрити перші українські гімназії та політехнічний інститут у Полтаві; ввести до навчальних програм дисципліни з українознавства. Український патріот, європеець за світосприйняттям, з оптимістичним завзяттям змагався зі спротивом антиукраїнських сил у рідному місті.

У двох частинах спогадів про 1917 р. автор описав, як відбувалися Всеукраїнський з'їзд на Полтавщині (21–22 травня 1917 р.), вибори до Полтавської міської думи (червень–липень 1917 р.), дав усебічну оцінку з'їзду «Союза Хлеборобов Собственников», охарактеризував програму цієї спілки і полеміку з її очільниками, детально і яскраво відтворив події між Першим і Третім Універсалами Центральної Ради, боротьбу із «совітами» та жажіття першої московської інвазії.

У ч. 123 від 26 січня 1922 р. у часописі вміщено рекламу нової книги, випущеної в світ видавництвом «Українське Слово» — спогади В. Андрієвського (1921) «З минулого. (1917-й рік на Полтавщині)». Вони були високо оцінені в рецензіях, опублікованих в українській пресі. Зокрема, Є. Чикаленко писав: «Якби й наші політичні діячі послідували за В. Андрієвським і так само, як він, розказали-б щиро, правдиво, без потайки і без прикрас усе те, що вони бачили й робили, то не мало прислужилися-б для історії сучасного нашого лихоліття» (Чикаленко, 1922а).

В іншому відгуку Є. Чикаленко зазначав: «Спомини В. Андрієвського друкувалися в берлінському «Українському Слові» і їх доводилося читати малими порціями... Тепер же, коли я взявся за сю книжку, то не відриваючись прочитав її в друге з великим інтересом, навіть захопленням... Свою діяльність розказав він талановито, образно і надзвичайно цікаво...» (Чикаленко, 1922b).

В рецензії у віденському «Українському Прапорі» наголошувалося: «ці надзвичайно цікаві спомини тим цінніші, що вони самотні того роду твір, який описує переживання свідомого Українця на Лівобережній Україні...» ("Бібліографія. Віктор Андрієвський", 1922).

Відгукнувся на спомини В. Андрієвського і Ф. Федорців (1922): «Автор виступає перед нами як надзвичайно темпераментна людина, як націоналіст, котрому дорогим є все українське, як робітник, щиро відданий народній справі, як ненависник Москви, що вперто й послідовно несе загрозу Україні». Рецензент дав високу оцінку оповідацькому хисту В. Андрієвського і висловив побажання, аби автор продовжив свої спомини і дав «повну картину своїх переживань як громадянина, щоб діти бачили, як їх батьки помилялися».

Від себе зауважимо, що спогади В. Андрієвського (1921) є водночас важливою джерельною базою для істориків преси, позаяк у них зафіксована цінна інформація про функціонування тогочасних періодичних видань у Полтаві.

Читачі берлінського «Українського Слова» мали добру нагоду першими ознайомитися зі спогадами Володимира Леонтовича (1921, 1922) — українського громадсько-політичного діяча, письменника й мецената, міністра земельних справ Української Держави, які друкувалися із продовженням від 6 грудня 1921 р. (ч. 93) до 25 січня 1922 р. (ч. 122). Автор описав свої перипетії впродовж 1918–1921 рр. Після повалення Гетьманату, перед другим наступом більшовиків, В. Леонтович як уповноважений Українського Червоного Хреста виїхав до Одеси для надання допомоги полоненим українцям, з якими жорстоко поводилася влада російської Добровольчої армії, і перебув сповнену важкими випробуваннями «мандрівку» назад до Києва, а згодом — до Катеринодару, Туапсе, Ялти і за кордон. Автор щиро ділиться пережитими враженнями про радянське й денікінське господарювання на українських теренах, переслідування інтелігенції, спостереження про зростання національного антагонізму між українцями і росіянами, яскраво змальовує побутові й психологічні проблеми людини в часи лихоліття.

Повний варіант споминів був опублікований видавництвом «Українське Слово» окремою книгою 1922 р. Схвальний відгук про спогади В. Леонтовича подав В. Дорошенко (1922), відзначивши «рухливість» видавництва «Українське Слово», яке вже надрукувало кілька книг мемуарного характеру. Оцінюючи спомини В. Леонтовича, рецензент висловлює по-

бажання, аби таких видань було якнайбільше, оскільки «спомини є надзвичайно цінним матеріалом для історика. Вони не тільки проливають світло на деякі темні моменти минулого, не тільки доповнюють факти й відомости, подавані іншими документами, — вони часто дають ключ до зрозуміння сих документів і актів, вводять у ту лабораторію, з якої виходили сі акти, відкривають нам нераз скриті пружини тих чи інших подій і починань, знайомлять з тим середовищем, в яким сі події й починання відбувалися» (с. 287). Визначне місце в українській мемуарній літературі передбачав для спогадів В. Леонтовича Д. Дорошенко (1922), порівнюючи їх з цікавим романом, від якого важко відірватися, і наголошуючи, що в них поєднуються майстерно описані пережиті автором події і все, ним побачене. «Найбільший інтерес споминів — в умінні вибирати найхарактеристичніші, яскраві побутові риси й подробиці переживаних пригод й концентрувати на них увагу читача, — в майстерних характеристиках типових фігур, змальованої доби; так і видно виразну руку талановитого письменника...» (с. 93–94).

У бібліографічному огляді віденського «Українського Прапора» теж давалася висока оцінка праці В. Леонтовича, більше того, спомини називалися одними з найкращих у цьому жанрі: «Се спомини живі, рельєфні, цікаві... По перечитанню книжечки стає жалко, що вона така мала» ("Бібліографія. Володимир Леонтович", 1922).

Редактор «Громадського Вістника» Ф. Федорців (1922) акцентував на цінності спогадів В. Леонтовича для дослідників означеної доби: «глибоко трагічні переживання інтелігентної людини, що попала у вир страшного лихоліття, горя й нужди», в яких автор більше уваги приділив не так політичним, як побутовим і психологічним аспектам.

Від 28 лютого (ч. 146) до 25 березня 1922 р. (ч. 152) у часописі друкувалися спогади І. Герасимовича п. н. «Дещо про «тюрму народів», у яких він описав своє перебування в Правобережній Україні в 1919–1920 рр., де якийсь час працював секретарем в Інституті народної освіти в Одесі, був ув'язнений більшовиками як старшина Української галицької армії. Йому вдалося вирватись із в'язниці і після довгих поневірянь як німецько-австрійському полоненому перебратися до Відня. У Берліні був залучений до співробітництва в часописі «Українське Слово», де й побачили світ його «живі» спомини (І. Герасимович закінчив їх писати в листопаді 1921 р.). На підставі особистих вражень автор описав тогочасні політичні, економічні, просвітні й національні відносини та настрої, подаючи їх в окремих розділах, що увиразнюють зміст: «Надії на большевизм», «Добільшевицька українізація», «Провокація і терор», «Слідство в справі одеської різни», «Переслідування Придніпрянців», «Ростріли», «Похід проти укр. кооперації і економ. інституцій», «Шкільництво на Україні», «Українська православна церква», «Земельне питання», «Промисел», «Настрої».

Зокрема, І. Герасимович підкреслив рясні плоди українізації в Одесі, де серед населення швидкими темпами зростала національна свідомість: у місті працювало понад 30 «Просвіт» і понад 60 інших товариств, бібліотек і просвітньо-культурних організацій, понад 30 українських шкіл, в яких працював свідомий учительський персонал (Герасимович, 1922b); функціонувала «Жіноча Громада», успішно працювали «Українобанк», «Дніпросоюз», «Споживсоюз» та інші кооперативні організації (Герасимович, 1922a). Та з приходом на Одещину більшовиків у червні 1920 р. розпочалися арешти, насамперед членів «Просвіти», «Жіночої Громади» та українських кооперативів. «За місяць опісля слідували масові розстріли арештованих українців, головно інтелігенції, членів виділів, або звичайних діяльних членів товариств. Рострілювано по 70 до 80 денно... Так гинули лікарі, інженери, кооператори, учителі, студенти, малярі, артисти, віртуози, журналісти, поети, — одним слово сама сіль нашої нації». Так само підступно було обіцяно вивезти в Галичину полонених бійців УГА, яких зібрали на вокзалі у вагонах і віроломно під покрывом ночі розстріляли разом з жінками і дітьми (Герасимович, 1922b).

Значення цих спогадів для дослідників української історії відзначили чимало рецензентів. Зокрема, В. Дорошенко (1922) наголосив, що спогади І. Герасимовича особливо цікаві завдяки доволі докладній розповіді про життя і відносини в підрадянській Україні: «Оповіді спокоїно й більш-менш об'єктивно, оскільки взагалі може бути об'єктивною жива людина, що любить свій край і бачить усе те лихо, яке чинять йому окупанти [...] Книжка д. Герасимовича дійсно річева й дає нам майже всесторонню картину підсоветського побуту на Україні, розкриваючи ту правду життя, якої даремно шукатимеш у офіційних документах. Автор сам пережив на власній шкірі всі приємності советського раю на Україні й на власні очі бачив і спостерігав ті відносини, про які розповідає. Тому його книжка дуже цінна для майбутнього дослідника, цінніша тим більше, що автор — як Галичанин — міг бути швидше упереджений на користь большевиків, ніж навпаки [...] Книжку варто прочитати всім, хто хоче пізнати правдиві відносини на Великій Україні, особливо всім тим, що в добрій вірі покладаються на всякі побрехеньки советських агентів. Вона може бути доброю протиотрутою на сі платні панегірики» (В. Дорошенко, 1922, с. 286–287). «Український Прапор» охарактеризував описи подій на Одещині просто страшними, а для галичан — особливо «короткий опис різни Галичан в Одесі» («Бібліографія. Іван Герасимович», 1922).

Розлогий відгук на спогади І. Герасимовича подав Ф. Федорців (1922), зазначаючи, що зібрані й висвітлені автором факти служать показником катастрофи по той бік Збруча, а представлена автором яскрава картина більшовицького походу проти всього українського — кооперації, економічних інституцій, освіти, церкви, зародків успішного розвитку села —

визначає пекельну масштабність нищення українців в Україні за допомогою провокацій і терору. Рецензент особливо наголошує на тому, що І. Герасимович «не є Наддніпрянець, тільки “наш” чоловік ... а до того людина, що в свій час спочутливо відносилася до комунізму. Вже це одно управнює нас віднести з повним довірям до його книжки». Спогади І. Герасимовича також вийшли окремою книгою 1922 р. у видавництві «Українське Слово» п. н. «Життя й відносини на Радянській Україні».

Про ще одне важливе джерело до історії України, а саме про книгу Осипа Мегаса «Трагедія Галицької України» (Вінніпег, 1920), розповів в «Українському Слові» Б. Лепкий, ознайомивши читачів з окремими зібраними й упорядкованими колишнім українським делегатом на Паризьку мирну конференцію матеріалами про польську окупацію Галичини 1918–1920 рр. Виконуючи повноваження британського та французького урядів, журналіст О. Мегас спілкувався з польськими владцями англійською та французькою мовами, тому міг доволі вільно пересуватися територією Галичини і отримувати потрібну інформацію. Завдяки цьому йому вдалося зібрати зафіксований у книзі моторошний матеріал до мартиролога українського народу: «до фактів додані свідки, судові та другі документи і, що дуже важне, голоса польської преси, а властиво цієї частини тої преси, котра ще не втратила останків розуму, совісти і чести» (Цит. за: Тихий, 1921а).

Ці спогади, а радше — зафіксовані факти — є справжнім актом обвинувачення проти польського варварства і звірства, вчиненого під час окупації Галичини у 1918–1920 рр.

Перебуваючи 1920 р. у Львові, О. Мегас був свідком терору польських жовнірів над заарештованими цивільними українцями, яких вбивали, жорстоко мордуючи, або робили на все життя каліками. Незважаючи на вік і соціальне становище заарештованих, їх морили голодом, утримували в темних і вогких тюремних казематах, над жінками чинили найганебніші насильства. На той час по польських тюрмах сиділо понад 100 000 українців. Серед ув'язнених — професор Кирило Студинський, директор українського страхового товариства «Дністер» Володимир Охримович, адвокат Лев Ганкевич, соймові і парламентські послы, інженери, лікарі, урядовці, понад 1000 священників (серед них — 90-річний радник консисторії Березовський, сина-священника якого повісив поляк д-р Загурскі), близько 50 монахів ЧСВВ і велика кількість жінок і малолітніх дітей, вина котрих полягала у тому, що були членами сімей страчених українських послів, священників і т. п.).

Для виправдання цих арештів перед цивілізованим світом проводилися безперервні обшуки й ревізії. Лише в одній Ставропігії відбулося 32 ревізії, у редакції часопису «Вперед» — 35, у товаристві «Дністер» — 20 (Тихий, 1921а).

Для ілюстрації панування «культурної Польщі» — «підмурівка християнства» — над «гайдамацькими дикунами» зачитуємо лише один уривок із книги О. Меґаса, опублікований на сторінках «Українського Слова»: «Від листопада 1918 р. до жовтня 1919 р. кожний Поляк у Східній Галичині позбавляв життя кожного цивільного Українця без огляду на вік, піл і суспільну верству, а бригадір Бербецкі заявив в інтерв'ю з польським журналістом, поміщенім у польським журналі «Газета Вечорна», що він воює огнем і мечем, бо інакше покорити Українців не можна» (Цит. за: Тихий, 1921b). Як свідчив Б. Лепкий, він прочитав лише 75 сторінок з 253 цієї книги, бо на решту в нього «не стало сил і нервів».

Книга О. Меґаса викликала гнівну реакцію в польській пресі; зокрема, у львівському виданні газети «Rzeczpospolita», як свідчить «Український Вістник» («Новинки. Хвилюються», 1921), повідомлялося про вимогу покарання українців, головно учителів і священників, за надання авторіві свідчень про польське свавілля.

Мемуарні публікації зафіксовано і на шпальтах ще одного українського екзильного часопису — органу Є. Петрушевича «Український Прапор», який наприкінці листопада 1923 р. змушений був через заборону проведення політичної діяльності на території Австрії перебратися з Відня до Берліна. У матеріалах часопису задокументовано перебіг окупації Східної Галичини Польщею і процес полонізації українського населення краю, тож їхнє вивчення є цінною джерельною базою для відтворення реальної історії поневолення й боротьби українців Галичини за власну державність. Одним із найганебніших виявів польської пацифікації було винищування українських військових у таборах для полонених та інтернованих, що засвідчено в спогадах українських військових старшин, які були оприлюднені в «Українському Прапорі». У цих публікаціях знаходимо рефлексії про початок Першої світової війни, окремі описи бойових дій польсько-української війни, а також реалії перебування в російському та польському полоні.

Автор спогадів (які розпочинаються 14 серпня 1914 р.), унтерофіцер війська Австро-Угорської імперії Григорій Кінчило (1926), докладно описав свої враження про перші дні війни, мобілізацію, особливості поведінки військових різних національних груп (мадярів, євреїв, поляків та українців) в очікуванні воєнних дій, полон у росіян після капітуляції (внаслідок голоду), залоги перемиської твердині, похмурі дні російської неволі, несподіване братання з «ворогами» — «російськими» українцями, довгу дорогу на Схід, перші захоплюючі враження від краси природи і заможного побуту в наддніпрянській Україні, велич золотоговерхого Києва, зацікавленість і прихильність українців-киян, табір для полонених в Астрахані, опис побуту киргизів і їхнє ставлення до полонених. Спогади Г. Кінчила (1926) виразно змальовують перебіг військових дій, природу, села, міста, людей, їхні характери, взаємини, по-

бут, кожним рядком підкреслюючи життєлюбність автора. Випереджаючи своїх критиків, автор пише: «Хто буде читати мої спомини, може осудить мене і буде сміятися з мого писання, що я не даю дат... Я знаю про се. У мене були точні записки на візирець австрійського рапорту. Але як ми виходили з Перемишля в полон, то Москалі позабирали в нас не тільки годинники, бритви, знімки, хрести, медалі, але і записки... Нехай також ніхто не сміється з мого писання і най мені не дивується, бо я селянин і маю тільки сільську школу; і не політик я, а пишу зі своєї охоти, бо люблю Україну понад все» (Кінчило, 1926).

У 1928 р. «Український Прапор» почав друкувати «Невільницькі спогади» Михайла Слобідського, перша частина яких з'явилася в ч. 17/19 від 1 листопада 1928 р., а остання — у ч. 11 від 31 грудня 1930 р. Ці спогади — це свідчення бойового старшини Української Галицької Армії, уродженця Золотої Слободи на Тернопільщині, який потрапив у полон 15 липня 1919 р. на «становищах між Бучачем та Чортковом».

Автор достовірно задокументував злочини польської військової і цивільної влади щодо українських військовополонених та в'язнів табору Бугшопи (так іменувався табір в околицях Берестя Волинського (Брест-Литовської фортеці), який був справжнім табором смерті.

Свідчення українського старшини про макабричну дійсність табору над Бугом, про нелюдське ставлення табірної адміністрації до полонених, цинічне пограбування ув'язнених з особистих речей, одягу, грошей, відсутність задоволення елементарних санітарних, медичних та харчових потреб, голод, холод, епідемії, садистичні фізичні й моральні тортури, що призвели до жахливих чисельних втрат та інвалідизації полонених: були дні, коли число померлих перевищувало 100 людей денно і «ніхто з полонених не вірив, що вийде з табору ціло» (Слобідський, 1929). «Ні, не табором смерті, а табором повільного конання ліпших синів українського народу — стали Бугшопи і пам'ять про них не скоро загине...». (Слобідський, 1930). Оповідач зміг вирватися з цього пекельного місця «завдяки» висипному тифу: йому пощастило, на відміну від переважної більшості співтоваришів по недолі, потрапити на лікування до епідеміологічного шпиталю в Замостю, після чого він від кінця вересня 1919 р. став в'язнем іншого, більш «гуманного» табору № 4 полонених і інтернованих у Пікуличах поблизу Перемишля.

М. Слобідський (1930) у своїх споминах слушно зауважив, що «історик знайде колись великий матеріал в архівах з таборів полонених», про що свідчать наукові праці сучасних дослідників, зокрема й польських, про перебування українців у польських таборах для інтернованих і полонених (Węglewicz, 2023, 2024). Історична справедливість потребує значно ширшого кола досліджень цієї тематики, оскільки проливає світло на замовчувані факти польсько-українських відносин у міжвоєнний періоді дає змогу простежити їхню еволюцію впродовж XX–XXI ст.

Висновки

Перечитуючи спогади українських авторів про події 1914–1921 рр., які охоплюють час від Першої світової війни до програшу Визвольних змагань, знаходимо багато аналогій з подіями теперішніми. На жаль, уроки історії не були вивчені українським суспільством, криваве нищення України російською збройною і пропагандистською агресією здійснюється у XXI ст. І насамперед це стало можливим саме через незнання реальної історії, оскільки кілька українських поколінь не мали доступу до фактів цієї правдивої історії. Все україноцентричне було затавроване, замовчане, заборонене, зганьблене чи й ліквідоване. Україноцентрична преса, яка після Першої світової війни могла відносно вільно розвиватися лише в еміграції та Східній Галичині, була недоступна для підрадянських українців, а після 1939 р. — і для Західної України. Що не було знищено, опинилося у спецфондах, доступ до яких став можливим лише в незалежній Україні. Виховані на ідеалах ворога, позбавлені власної пам'яті, мови, історії, культури, переконані в своїй меншовартості, українські нащадки радянщини витворили нашу сьогодишню реальність, дозволили ворогові руйнувати Україну фізично, духовно й ментально. Мемуари українських діячів початку XX ст., розсіпані на сторінках преси столітньої давнини, видані малими накладками у важкий післявоєнний час у Західній Європі, зафіксували «протиотруту» до московської інвазії, і цей антидот повинен бути використаний теперішнім поколінням для остаточного визволення від облуди та ілюзій. Не менш важливим є висновок на обговорення українськими і польськими істориками замовчуваних фактів винищення українства в Другій Речі Посполитій, які до сьогодні ігноруються, пересмикуються або й заперечуються польською стороною, натомість оголошуючи на весь світ українців «людобойцями», до чого долучилася російська пропаганда. Тогочасні українсько-польські відносини вимагають переосмислення, об'єктивного, беземоційного висвітлення, адже фальшування правди породжує щораз більші проблеми співіснування. Безцінними в цій справі є й мемуари — важливе джерело для розуміння епохи, оскільки вони передають особистий досвід та емоційне тло пережитих автором подій, розкривають деталі побуту й культури, висвітлюють мотивації вчинків, доповнюють офіційну історію незафіксованими в документах фактами.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Андрієвський, В. (1921). *З минулого: Т. 1. (1917 рік на Полтавщині)*. Українське Слово. Бібліографія. Віктор Андрієвський: З минулого (1917-й рік на Полтавщині). (1922, 15 квітня). *Український Прапор*, 15.
- Бібліографія. Володимир Леонтович: Спомини утікача. (1922, 3 червня). *Український Прапор*, 22.
- Бібліографія. Іван Герасимович: Життя й відносини на Радянській Україні. (1922, 3 червня). *Український Прапор*, 22.

- Герасимович, І. (1922a). Дещо про «тюрму народів». *Українське Слово*, 146.
- Герасимович, І. (1922b). Дещо про «тюрму народів». *Українське Слово*, 147.
- Дорошенко, В. (1922). Герасимович Іван. Життя й відносини на Радянській Україні. Бібліотека «Українського Слова» ч. 14, Берлін, 1922. Ст. 104. Леонтович Вол. Спомини утікача. Бібліотека «Українського Слова» ч. 13, Берлін, 1922. Ст. 154. *Літературно-Науковий Вістник*, 6, 284–287.
- Дорошенко, Д. (1922). Володимир Леонтович. Спомини утікача. Бібліотека «Українського Слова», ч. 13. Берлін, 1922. Ст. 154. *Літературно-Науковий Вістник*, 7, 93–94.
- Кінчило, Г. (1926). Мої спомини з часів війни. *Український Прапор*, 4.
- Коцюбинська, М. (2006). Володимир Леонтович — ще один почутий голос нашої історії. *День*. <https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/volodymyr-leontovych-shchedyn-pochuty-holos-nashoyi-istoriyi>
- Кулеша, Н. (2024, 8–10 жовтня). Історія у спогадах: мемуарні публікації «Українського Слова» (Берлін, 1921–1922). В О. М. Василенко (Ред.), *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір* [Матеріали конференції] (Т. 2, с. 229–233). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Леонтович, В. (1921, 6 грудня). Спомини втікача. *Українське Слово*, 93.
- Леонтович, В. (1922, 25 січня). Спомини втікача. *Українське Слово*, 122.
- Новинки. Хвилюються. (1921, 12 липня). *Український Вістник*, 132.
- Слобідський, М. (1929). Невільницькі спогади. *Український Прапор*, 7.
- Слобідський, М. (1930). Невільницькі спогади. *Український Прапор*, 11.
- Тихий, П. [Лепкий, Б.]. (1921a). Книга горя. *Українське Слово*, 21.
- Тихий, П. [Лепкий, Б.]. (1921b). Книга горя. *Українське Слово*, 22.
- Федорців, Ф. (1922, 4 червня). Рецензії й замітки. З минулого й сучасного. *Громадський Вістник*, 84.
- Чикаленко, Є. (1922a). В. Андрієвський. З минулого. (1917 рік на Полтавщині). 2 частини [...]. Бібліотека «Українського Слова», ч. 6. *Літературно-Науковий Вістник*, 2, 191.
- Чикаленко, Є. (1922b, 29 вересня). Нові книжки і видання. *Свобода*, 226.
- Węglewicz, W. (2023). Transportation of Ukrainian prisoners-of-war and internees from Eastern Galicia to the Polish POW Camps in years 1918–1920. In T. Grabarczyk, J. Kita, M. Pogońska-Pol, & M. Voloshchuk (Eds.), *Oblicza wojny* (Vol. 8, pp. 153–168). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8331-314-6.08>
- Węglewicz, W. (2024). Jeńcy z Ukraińskiej Armii Halickiej w Obozie Jeńców nr 4 w Pikulicach (1919–1920 r.). *Klio*, 69(1), 107–127. <http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2024.005>

REFERENCES

- Andriievskiy, V. (1921). *Z mynuloho: T. 1. (1917 rik na Poltavshchyni)* [From the past: Vol. 1. (1917 in Poltava region)]. *Ukrainske Slovo* [in Ukrainian].
- Bibliografia. Ivan Herasymovych: Zhyttia y vidnosyny na Radianskii Ukraini [Bibliography. Ivan Herasymovych: Life and relations in Soviet Ukraine]. (1922, June 3). *Ukrainskyi Prapor*, 22 [in Ukrainian].
- Bibliografia. Viktor Andriievskiy: Z mynuloho (1917-i rik na Poltavshchyni) [Bibliography. Viktor Andriievskiy: From the past (1917 in Poltava region)]. (1922, April 15). *Ukrainskyi Prapor*, 15 [in Ukrainian].
- Bibliografia. Volodymyr Leontovych: Spomyny utikacha [Bibliography. Volodymyr Leontovych: Memories of a fugitive]. (1922, June 3). *Ukrainskyi Prapor*, 22 [in Ukrainian].
- Chykalenko, Ye. (1922a). V. Andriievskiy. Z mynuloho. (1917 rik na Poltavshchyni). 2 chastyny [...]. Biblioteka "Ukrainskoho Slova", ch. 6 [V. Andriievskiy. From the past. (1917 in Poltava region). 2 parts [...]. Library of the "Ukrainian Word", part 6]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 2, 191 [in Ukrainian].
- Chykalenko, Ye. (1922b, September 29). Novi knyzhky i vydannia [New books and publications]. *Svoboda*, 226 [in Ukrainian].

- Doroshenko, D. (1922). Volodymyr Leontovych. Spomyny utikacha. Biblioteka "Ukrainskoho Slova", ch. 13. Berlin, 1922. St. 154 [Volodymyr Leontovych. Memories of a fugitive. Library of the "Ukrainian Word", part 13. Berlin, 1922. Art. 154]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 7, 93–94 [in Ukrainian].
- Doroshenko, V. (1922). Herasymovych Ivan. Zhyttia y vidnosyny na Radianskii Ukraini. Biblioteka "Ukrainskoho Slova" ch. 14, Berlin, 1922. St. 104. Leontovych Vol. Spomyny utikacha. Biblioteka "Ukrainskoho Slova" ch. 13, Berlin, 1922. St. 154 [Herasymovych Ivan. Life and relations in Soviet Ukraine. Library of the "Ukrainian Word" part 14, Berlin, 1922. Art. 104. Leontovych Vol. Memories of a fugitive. Library of the "Ukrainian Word" part 13, Berlin, 1922. Art. 154]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 6, 284–287 [in Ukrainian].
- Fedortsiv, F. (1922, June 4). Retsenzii y zamitky. Z mynuloho y suchasnoho [Reviews and notes. From the past and the present]. *Hromadskyi Vistnyk*, 84 [in Ukrainian].
- Herasymovych, I. (1922a). Deshcho pro "tiumu narodiv" [Something about the "prison of peoples"]. *Ukrainske Slovo*, 146 [in Ukrainian].
- Herasymovych, I. (1922b). Deshcho pro "tiumu narodiv" [Something about the "prison of peoples"]. *Ukrainske Slovo*, 147 [in Ukrainian].
- Kinchylo, H. (1926). Moi spomyny z chasiv viiny [My memories from the war]. *Ukrainskyi Prapor*, 4 [in Ukrainian].
- Kotsiubynska, M. (2006). Volodymyr Leontovych — shche ody nashoi istorii [Volodymyr Leontovych — another heard voice of our history]. *Den*. <https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/volodymyr-leontovych-shche-odyn-pochutyty-holos-nashoyi-istoriyi> [in Ukrainian].
- Kulesha, N. (2024, October 8–10). Istoriia u spohadakh: memuarni publikatsii "Ukrainskoho Slova" (Berlin, 1921–1922) [History in memoirs: Memoir publications of the "Ukrainske Slovo" (Berlin, 1921–1922)]. In O. M. Vasylenko (Ed.), *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Intehratsiia u mizhnarodnyi bibliotechnyi prostir* [Library. Science. Communication. Integration into the international library field] [Conference proceedings] (Vol. 2, pp. 229–233). Vernadsky National Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Leontovych, V. (1921, December 6). Spomyny vtikacha [Memoirs of a fugitive]. *Ukrainske Slovo*, 93 [in Ukrainian].
- Leontovych, V. (1922, January 25). Spomyny vtikacha [Memoirs of a fugitive]. *Ukrainske Slovo*, 122 [in Ukrainian].
- Novynky. Khvyluiutsia [News. Excited]. (1921, July 12). *Ukrainskyi Vistnyk*, 132 [in Ukrainian].
- Slobidskyi, M. (1929). Nevilnytski spohady [Memoirs of a slave]. *Ukrainskyi Prapor*, 7 [in Ukrainian].
- Slobidskyi, M. (1930). Nevilnytski spohady [Memoirs of a slave]. *Ukrainskyi Prapor*, 11 [in Ukrainian].
- Tykhyi, P. [Lepkyi, B.J. (1921a). Knyha horia [Book of sorrows]. *Ukrainske Slovo*, 21 [in Ukrainian].
- Tykhyi, P. [Lepkyi, B.J. (1921b). Knyha horia [Book of sorrows]. *Ukrainske Slovo*, 22 [in Ukrainian].
- Weglewicz, W. (2023). Transportation of Ukrainian prisoners-of-war and internees from Eastern Galicia to the Polish POW Camps in years 1918–1920. In T. Grabarczyk, J. Kita, M. Pogońska-Pol, & M. Voloshchuk (Eds.), *Oblicza wojny* [Faces of War] (Vol. 8, pp. 153–168). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8331-314-6.08> [in English].
- Weglewicz, W. (2024). Jeńcy z Ukraińskiej Armii Halickiej w Obozie Jeńców nr 4 w Pikulicach (1919–1920 r.) [Ukrainian captives from Ukrainian Halych Army in the Prisoner-of-wars Camp number 4 in Pikulice (1919–1920)]. *Klio*, 69(1), 107–127. <http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2024.005> [in Polish].

Надійшла: 14.01.2025; Прийнято: 03.04.2025;

Статтю вперше опубліковано онлайн: 18.07.2025

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.